

De transactie als het elementaire deeltje van de samenleving

Algemene introductie op open brieven aan vijf denkers

In het voorjaar van 2024 publiceer ik via LinkedIn open brieven aan vijf denkers, die ik wil uitnodigen tot reflectie. Brieven schrijf ik in een tempo van eens per twee weken achtereenvolgens aan:

- Annelien de Dijn
- Andreas Kinneging
- Remieg Aerts
- Caroline de Gruijter
- Rob de Wijk

Zij schreven boeken die mij raakten en inspireerden vanuit een thematiek die mij zelf bezig houdt en die ik onder meer heb uitgewerkt in mijn meest recente boek, 'Neem je plek, hoe acterende burgers de democratie vernieuwen'. In deze algemene introductie op de brieven, ga ik kort in op de thematiek die ik zelf in mijn publicaties heb uitgewerkt. De titel van deze introductie, 'de transactie als het elementaire deeltje in de samenleving', is van deze thematiek misschien wel de kortst mogelijke samenvatting

Het einde van de hiërarchie

Opgeleid als politicoloog maak ik me al lang zorgen over het functioneren van onze democratie¹. De uitslag van de recente Tweede Kamerverkiezingen onderstreept wat mij betreft die zorg. Natuurlijk ben ik op dat punt niet de enige. Met respect voor wat andere auteurs naar voren brengen, vraag ik aandacht voor 'internettificering' van de samenleving, die we dagelijks om ons heen ervaren. Mijn stelling is dat hierdoor de 'fundamentele conditie' van informatie schaarste, die vanaf het begin van onze beschaving altijd bij ons is geweest, volledig is omgedraaid. Als er immers iets niet meer schaars is, is het wel informatie. Dit alles heeft zich in krap dertig jaar - vanaf de jaren '90 van de vorige eeuw - voltrokken, onder onze ogen, maar daardoor misschien ook min of meer ongemerkt. In mijn boek '*Waardevolle Verbindingen, de constructie van vertrouwen in de toekomst*', heb ik uitgewerkt waarom dit de 'driver' is van een maatschappelijk proces waarbij hiërarchische, top-downsturing verouderd en onmachtig wordt². Daarom moeten we noodgedwongen zoeken naar nieuwe vormen van horizontale coördinatie in ketens en netwerken.

Waar de ontwikkeling van de boekdrukkunst ertoe leidde dat ideeën en concepten hun eigen weg konden vinden, los van de bedenkers daarvan, daar zet de ICT-revolutie in al zijn facetten tot aan de ontwikkeling van AI, een nieuwe 'kwantum'-stap doordat nu iedereen, 'real-time' en voor een globaal publiek ideeën en concepten kan verspreiden. Het kan niet anders dan dat dit grote maatschappelijke consequenties heeft.

Terugval of belofte

Er is veel maatschappelijke discussie en ontevredenheid over de wijze waarop wij op dit moment bestuurd worden. Dat is in Nederland het geval, maar we zijn daarin alles behalve uniek. In alle 'westerse', democratisch georganiseerde landen zie je dat groeperingen die pleiten voor 'sterke leiders', sterk aan aanhang winnen. Bijna altijd gaat het daarbij om rechts-conservatieve bewegingen,

¹ Voor meer informatie over mijzelf verwijs ik graag naar mijn website: www.nankoboerma.nl

² N. Boerma, *Waardevolle Verbindingen*, Amsterdam 2015 p. 18, 19

die weinig op hebben met migranten, met gendervraagstukken en als regel staan voor een traditioneel man-vrouwbeeld. Dat dit soort groepen zo'n aantrekkingskracht hebben vloeit – denk ik – voort uit de grote maatschappelijke onzekerheid als gevolg van de informatierevolutie en de daarmee samenhangende vervanging van top-down-sturing door horizontale coördinatie. De Italiaanse anti-facist Gramsci zei ooit: 'een crisis is daar waar het oude afsterft en het nieuwe nog niet geboren wil worden'. Dat is wat er op dit moment aan de hand is: de oude – op hiërarchie gebaseerde - spelregels voor hoe we in de samenleving met elkaar omgaan werken niet meer. Maar de nieuwe moeten we nog bedenken. Iedere crisis brengt het gevaar van 'terugval' met zich mee. Maar ook de belofte van vernieuwing.

'Neem je plek'

Zelf draag ik bij aan het nadenken over de impact van deze ontwikkeling doordat ik met medestanders een stichting heb opgericht en bestuur die wetenschappelijk onderzoek programmeert naar (de consequenties van) de overgang van top-down sturing naar horizontale, transactie-gebaseerde, coördinatie³. Daarnaast publiceer ik over dit onderwerp, zoals in mijn laatste boek *'Neem je plek, hoe acterende burgers de democratie vernieuwen'*.⁴ Dit essay gaat over het 'democratisch tekort' in onze publieke ruimte. Kort gezegd: In het verleden hebben we als burgers democratie vorm gegeven door de staatsmacht onder onze controle te brengen. Dat ging lang goed, maar inmiddels blijken staatsapparaten steeds minder in staat de veiligheid en de voorzieningen die wij (menen te mogen) verwachten, waar te maken. Gemakzuchtige politici hebben in de afgelopen decennia dit tijt proberen te keren door publieke taken over te dragen aan 'de markt'. Steeds duidelijker wordt zichtbaar dat we daardoor van de regen in de drup kwamen. De realiteit van vandaag is dat we in de publieke ruimte over de meeste dingen die voor ons écht belangrijk zijn niet zo verschrikkelijk veel te vertellen hebben. Overheden, banken, telefoonmaatschappijen en internetplatforms trekken ons bovendien in onbegrijpelijke voorwaarden en procedures, waarin foutjes snel gemaakt en moeilijk te repareren zijn. De publieke ruimte is gefragmenteerd, gevirtualiseerd en geprivatiseerd. Als klanten van die instellingen zijn wij burgers behoorlijk machteloos.

De 'transactie' als het elementaire deeltje

Als 'staat', noch 'markt' ons blijken te kunnen helpen, bij het vormgeven aan de publieke ruimte, moeten we een steek dieper gaan. Zo kom ik uit bij de burger zelf, meer specifiek bij de acterende burger die geen instructie van welk boven dan ook nodig heeft om zelf te spelen en te handelen. En ik kom uit bij wat burgers met elkaar doen: ze coördineren hun arbeidsdeling met elkaar en wisselen in dat kader producten en diensten uit die ze van belang vinden. Het elementaire deeltje hier is de 'transactie', de vrije uitwisseling van eigendomsrechten.

Brieven aan denkers

In 'Neem je plek' zitten verschillende noties, die ter discussie kunnen staan. In de stroom van publicaties heb ik vijf auteurs gevonden met thema's die aansluiten op, of juist in oppositie staan tot hetgeen ik beweet. Aan hen schrijf ik een open brief:

1. **Democratie:** Prof. Dr. **Annelien de Dijn** heeft hierover *'Vrijheid, een woelige geschiedenis'* gepubliceerd. Hierin geeft ze een historisch overzicht van het vrijheidsbegrip en de

³ Zie: www.transactieland.nl

⁴ Zie o.m. : N. Boerma, *Neem je plek; hoe acterende burgers de democratie vernieuwen*, Amsterdam 2022; N. Boerma, *Waardevolle Verbindingen; de constructie van vertrouwen in de toekomst*, Amsterdam 2015 en N. Boerma, F. den Butter, J. Joustra, *Koppelzones; lagere transactiekosten door organisatorische innovatie*

ontwikkeling van de democratie als die vorm van zelfbestuur die ons kan helpen om onze persoonlijke zelfbeschikking te maximeren. De ondertitel van mijn boek is: 'hoe acterende burgers de democratie vernieuwen'. Ik ben heel benieuwd hoe zij aankijkt tegen mijn stelling dat we democratie niet meer primair moeten zien als een eis die via de staat gerealiseerd kan worden, maar als een eis die aan de samenleving moet worden gesteld. Aansluitend ben ik benieuwd of deze thematiek in haar onderzoekprogramma aan de orde is. Vandaar dat ik de eerste van de vijf brieven schrijf aan Mw. De Dijn.

2. **Maatschappelijke spelregels:** Nu de oude spelregels in het maatschappelijk verkeer niet meer werken, hebben we nieuwe nodig. Die moeten gebaseerd zijn op inzichten van wat 'goed' is en wat 'kwaad'. Wat is hier de 'maat'? Prof. Dr. **Andreas Kinninging** heeft hierover in 2022 een studie gepubliceerd onder de titel '*De onzichtbare maat, een archeologie van goed en kwaad.*' Hij beschrijft hierin hoe de verlichting en de romantiek, twee denkstromen zijn die voorkomen uit dezelfde bron van de Franse revolutie, die vrijheid en gelijkheid predikt. Beide stromingen brengen ons volgens hem niet verder. Verlichting resulteert uiteindelijk in plat consumentisme en het romantische ideaal zet mensen op een speurtocht naar een niet bestaande entiteit: ieders unieke, eigenlijke, diepe 'ik'. Ik ben benieuwd hoe Prof. Kinninging aankijkt tegen het concept van de 'acterende burger' en ik vraag me af waarom het begrip 'broederschap' (het derde onderdeel van de missie van de Franse revolutie) er in zijn verhaal zo bekaaid af komt. Dat leg ik voor in mijn tweede brief.
3. **'Acterende burgers':** deze staan wat mij betreft centraal in de nieuwe spelregels voor het maatschappelijk verkeer. Acterende burgers hebben geen instructie van welk 'boven' dan ook nodig heeft om zelf verantwoordelijkheid te nemen om te spelen en te handelen. Hoe verhoudt het concept van de acterende burger zich tot dat van de 'staatsburger', hoe passen de door mij bepleite nieuwe spelregel in ons constitutioneel stelsel en wat zou de bedenker daarvan, de grote Thorbecke, daar eigenlijk van vinden? Die vragen leg ik voor een Prof. Dr. **Remieg Aerts**, die in 2020 een uitgebreide biografie heeft gepubliceerd: '*Thorbecke wil het, profiel van een staatsman.*' Thorbecke zag het staatsburgerschap als een 'ambt', als een staatsrechtelijke functie, waarvoor je gekwalificeerd moet zijn. Je moet autonoom, oordeelkundig, en loyaal aan je omgeving zijn. Zou je kunnen zeggen dat we eigenlijk pas nu, nu we allemaal beter opgeleid, gezonder en welvarender dan ooit zijn en nu we toegang tot alle informatie hebben, echt aan deze criteria voldoen?
4. **De publieke ruimte voorbij de grenzen van de staat:** De publieke ruimte waarin de 'acterende burger' zich begeeft houdt niet op bij Nieuwschans en Wuustwezel. We kunnen in alle landen van de EU reizen, werken, studeren en wonen en we kunnen de goederen en diensten probleemloos vanuit andere EU-landen in- en verkopen. Ondanks dat we enorm baat hebben bij de Europese publieke ruimte is de EU, die dit mogelijk maakt weinig populair. Dat heeft er alles mee te maken dat de EU vanaf het begin een eliteproject is geweest. En die elite heeft verzuimd om aan de bevolking te vragen hoe zij er eigenlijk tegen aankijkt. **Caroline de Gruijter**, correspondent voor de EU van NRC-Handelsblad, heeft het boek '*Beter wordt het niet*' gepubliceerd, waarin ze ingaat op de ontwikkeling van het Habsburgse rijk, vooral in de 19^e eeuw, en dat vergelijkt met de EU. Haar wil ik vragen hoe ze aankijkt tegen het idee om dit verzuim goed te maken door een echte Europese volksraadpleging. Voor alle duidelijkheid: geen referendum, maar een echt gesprek van Europese burgers met Europese burgers, op weg naar een 'unie van acterende burgers' als de nieuwe Europese publieke ruimte.
5. **Bescherming tegen het kwaad:** Tenslotte vraag ik me af hoe de publieke ruimte beschermd kan worden tegen 'het kwaad' van buiten? Van oudsher is dat de rol van de staat. Daartoe beschikt deze over het dubbel-monopolie van geweld en belastingheffing. Prof. Dr. **Rob de**

Wijk heeft – nog voor de inval van Rusland in Oekraïne – gepubliceerd *‘De slag om Europa, hoe Rusland en China ons continent bedreigen’*. Aan hem wil ik vragen voorleggen met betrekking tot de rol van ‘acterende burgers’ in het geweldsapparaat van de staat. In de afgelopen decennia is deze kerntaak van de staat grotendeels ‘weggespecialiseerd’ naar een (high-tech) krijgsmacht die zich achter de hekken van de eigen kazernes onzichtbaar heeft gemaakt. Maar hoe functioneert de krijgsmacht, bij uitstek het geweldsapparaat van de staat, als de staat zelf – als hiërarchische organisatie – steeds machtelozer blijkt te worden? Staat de democratische controle op de krijgsmacht daarmee niet op de tocht? En hoe zit het met onze eigen rol: wij – burgers – *zijn* de staat. Kunnen burgers het zich op langere termijn veroorloven om te blijven koersen op een kleine beroepskrijgsmacht, met een dunne flexibele schil van reservisten? Sinds een aantal jaren wordt in Defensiekringen het begrip *‘adaptieve krijgsmacht’* gebruikt. Daarmee wordt bedoeld een krijgsmacht die intensief gebruik maakt van civiele resources om het totale scala aan bedreigingen waarvoor wij staan, aan te kunnen. In dat kader lijkt de krijgsmacht zich te ontwikkelen naar een veel groter reservistenleger rond een harde kern van full-time beroepsmilitairen⁵. De vervolgvraag is echter: moeten we niet ook en vooral toe naar een *adaptieve samenleving* die meer dan tot nu toe zich als geheel kan verdedigen tegen de bedreigingen die op ons af komen?

Feed-back

De hierboven genoemde brieven publiceer ik via linkedin. Daarnaast staan ze ook op mijn eigen website, www.nankoboerma.nl. Natuurlijk zou ik me zeer vereerd voelen als de ontvangers van deze brieven (ik stuur de brieven ook rechtstreeks aan hen) de tijd en moeite zouden willen nemen om mij te beantwoorden. Dat zou goed kunnen leiden tot interessante vervolggesprekken, nieuwe vragen, nieuwe inzichten, nieuwe publicaties en mogelijk maatschappelijke veranderingen.

⁵ D. Scherjon en N. Boerma, ‘Deze kistjes passen ons allemaal’, Militaire Spectator jaargang 191, nummer 11 – 2022, pp. 586 - 597